

någon verklig frihet annan än den som kunskapen om nödvändigheten gör möjlig" (intervju i *Le Monde Dimanche* 4 maj 1980). Någon kunskap om nödvändigheten, dvs om den plats, där vi verkligen befinner oss de grunder vi måste handla utifrån, har jag svårt att se i Bookchins bok.

Det som förvånar mig mest är emellertid inte Bookchins teoretiskt sett svajiga och ostadiga anarkism. Han är ju dock amerikan och "däröver" har man aldrig varit lika noga med att undersöka grunderna för sitt eget tänkande som i Europa. Nej, det är att Lasse Karlsson, bibliotekarie på LO-skolan på Åkers Runö och f d drivande kraft i Folkkampanjen mot kärnkraft har skrivit ett långt, entusiastiskt efterord till boken, där han prisar författaren för dennes "intellektuella allvar och förmåga". Där ser man hur olika man kan uppfatta en bok: jag fann varken större allvar eller förmåga, utan den vanliga gamla idealismen, som går ut på att vi måste "tänka om". Det Bookchin står för kan då åtminstone jag aldrig tänka mig att ställa upp bakom – det är helt enkelt teoretiskt svagt.

Gunnar Odhner

* * *

Psykoanalysens biologiska rötter

Frank J Sulloway *Freud, Biologist of the Mind*, Fontana, 1980, 612 ss.

Det förekommer en omfattande mytbildning om Freuds idékällor. Historien har framställts som om Freud, genom analys av sig själv och sina patienter, upptäckte en ny och dittills okänd värld – det undermedvetna, barnsexualiteten, drömmarnas betydelse. I själva verket byggde han, liksom nästan alla andra systembyggare, i huvudsak med byggstenar hämtade från andra.

Att människan har ett omedvetet själsliv var ett återkommande tema i den intellektuella diskussionen under hela 1800-talet, och det var också en central fråga i psykiatin redan på 1870-talet. Olika författare hade före Freud hävdad att människans omedvetna kunde rymma avgränsade "subindivider". Begreppet förträngning fanns fullt utvecklat hos Johann Friedrich Herbart (1776–1841). Termer som libido, erogena zoner och narcissism hämtade Freud från samtida psykiatriker. Många hade före honom skrivit om barnsexualitet, och några av dessa författare hade hävdad att barnet före puberteten genomgår en serie stadier då dess libido knyts till olika slags objekt. Sexualitetens och barndomsupplevelsernas betydelse för uppkomsten av psykiska störningar var omdiskuterade teman långt innan Freud skrev om dem, låt vara att han nog var den förste som hävdade att *alla* neuroser har sexuell bakgrund. Karl Albert Scherner utgav 1861 en bok om hur det undermedvetna visar sig i drömmar, där han gav en viktig roll åt sexuella symboler (tunnlar som kvinnliga symboler etc).

Biologiska grundvalar

Sulloway ger i sin bok den hittills grundligaste dokumentationen av den betydelse som biologiska föreställningar hade för Freuds intellektuella utveckling

och för psykoanalysens uppkomst. Denna påverkan kan sammanfattas i fyra punkter:

1. *Krafter och energier*. Freud framställde psyket som om det bestod av olika krafter och energier, där kvantiteter av libido kunde förekomma i överskott eller underskott ungefär som kroppsvätskor. Till detta synsätt påverkades han bl a av traditionen från Gustav Theodor Fechner (1801–1887).

2. *Lamarckiansk utvecklingsteori*. Freud var ända fram till sin död 1939 fast övertygad om att förvärvade egenskaper kan ärvas, trots att det då sedan länge fanns omfattande bevisning om motsatsen. Bl a ansåg han att vissa minnen och förvärvade psykiska egenskaper kunde ärvas. Från denna övertygelse härledde han viktiga psykoanalytiska begrepp. Överjaget ansåg han ha uppstått hos män ur deras faderskomplex i tidigare kulturer. Kvinnornas överjag skulle därefter ha uppkommit genom att de (i biologisk mening) ärvt sina faders faderskomplex.

Även detet skulle ha en bakgrund i ärvda minnen. ”Jagets erfarenheter verkar i förstone vara otillgängliga för nedärvning, men när de har upprepats tillräckligt ofta och med tillräcklig styrka hos många individer i på varandra följande generationer, omformas de s a s till erfarenheter hos detet, vars minnen bevaras genom ärftlighet” (GW 13:266–267). Oedipuskomplexet skulle t ex bero av nedärvda minnen från tidigare faser i människosläktets historia, då männen verkligen dödade sina fäder och hade sexualumgänge med sina mödrar.

3. *Den biogenetiska satsen*. Det finns vissa (begränsade) likheter mellan ett mänskligt fosters utveckling och den utvecklingsgång som resulterade i människoartens uppkomst. Ernst Haeckel (1834–1919) framlade 1866 den s k biogenetiska satsen, enligt vilken fosterutvecklingen skulle vara en förkortad version av artens utveckling. Liksom flera tidigare författare sökte Freud tillämpa denna (i huvudsak) felaktiga teori på barnets psykiska utveckling. Han såg ett samband mellan barnsexualitetens perioder och den samtida uppfattningen att tidiga anfäder till människan hade haft munnen som fortplantningsorgan, varpå följde en period då denna funktion fanns i anus, innan särskilda fortplantningsorgan utvecklades. Eftersom barnsexualiteten föreföll nå en höjdpunkt vid fem års ålder spekulerade han om att människan kanske härstammade från ett djur som nådde sexualmognad vid denna ålder.

Enligt Freud var sexuella avvikelser och till stor del även neuroser resultatet av att individen stannat kvar på något av barndomens psykos sexuella stadier, och därmed också på ett tidigare stadium i artens utveckling. Dödsdriften, som uppfanns 1912 av Freuds lärjunge Sabina Spielrein (Betelheim 1983), infördes av Freud i teorin som en ”motkraft” mot evolutionen. Därmed blev den en förklaring till individens tendens att regrediera till tidigare utvecklingsstadier.

4. *Biorytmer*. Under 1890-talet var Freud starkt intellektuellt beroende av sin läkarkollega Wilhelm Fliess (1858–1928). Denne hävdade att människans liv styrs av två cykler, som båda startar vid födelseögonblicket. Den ena har en period om exakt 28 dagar. Den påstås ha en kvinnlig karaktär och styra

känslolivet. Den andra har en period om exakt 23 dagar, och sägs ha manlig karaktär och styra bl a fysisk styrka och hälsa. Teorin om biorytmer var grundad redan då den framfördes. I kontrollerade studier har den visat sig sakna värde, och den måste därför hänföras till kategorin pseudovetenskaper (Bainbridge 1978, Hines 1979, Hansson 1983).

Freud var på 1890-talet fast övertygad om biorytmerna. Flera av de bekräftade exempel som Fliess publicerade var hämtade från Freuds anteckningar om sambandet mellan biorytmerna och händelser i hans eget, hans familjs och hans patienters liv.

Enligt Fliess skulle alla människor genom hela livet ha dels manliga 23-dagarsperioder, dels kvinnliga 28-dagarsperioder. Som en konsekvens av detta ansåg han att alla människor är bisexuella, samt att sexualiteten liksom biorytmerna måste finnas redan under de första barnåren. Det var från Fliess som Freud hämtade sin övertygelse om människans bisexualitet och om sexualitet under barnåren. Han försökte också finna samband mellan biorytmer och faser i barnsexualitetens utveckling.

Psykoanalysens eget undermedvetna

Psykoanalysens historia har hittills i huvudsak skrivits av dess anhängare. Därför har den bild som Freud och hans närmaste lärjungar velat ge av rörelsens historia i regel inte ifrågasatts. Freud hade starka skäl att utåt tona ned biologins roll i psykoanalysen. Bl a var det angeläget för tilltron till den psykoanalytiska metoden att denna (och inte biologiska analogier) framstod som källan till den nya kunskapen om det undermedvetna. Sulloway har dragit fram den dolda biologin från psykoanalysens eget "undermedvetna".

Huvuddelen av de biologiska föreställningar som Freud utgick från i sina analogislut har visat sig vara felaktiga. Varken Lamarckiansk utvecklingsteori, den biogenetiska lagen eller biorytmerna är förenliga med modern naturvetenskap. Freuds teorier är med andra ord, som Sulloway påpekar, till stor del resultatet av "den felaktiga logiken i föråldrade biologiska föreställningar från 1800- talet" (s 497). I vilken utsträckning bör denna insikt påverka vår bedömning av psykoanalysens värde?

Tre bedömningsgrunder

Diskussionen om valet mellan olika psykoterapier och psykiatriska riktningar har ofta förvirrats av att man blandat samman olika bedömningsgrunder. Tre huvudsakliga bedömningsgrunder för jämförelser mellan olika psykoterapeutiska riktningar kan särskiljas ur debatten:

1. *Riktigheten i teorins beskrivning av normala och onormala psykiska tillstånd och förlopp.* Detta kriterium kan ytterligare preciseras utifrån olika uppfattningar om hur en teoris förklaringsvärde eller förutsägelsevärde ska bedömas, t ex: Finns det empiriska korrelat som svarar mot de i teorin använda begreppen? Kan det ur teorin härledas falsifierbara/verifierbara förutsägelser?

2. *Det mål som uppsätts för behandlingen, dvs det resultat som eftersträvas.* En sådan målformulering kan ta formen av en generell beskrivning av vad

som är ett tillfredsställande psykiskt tillstånd, av en uppfattning om patientens rätt att själv formulera behandlingsmålet eller av en kombination av dessa båda formuleringssätt. Oavsett formuleringssättet är detta en fråga om människosyn.

3. *Behandlingens effektivitet, dvs i hur stor utsträckning man når resultat.* Denna fråga kan inte besvaras absolut, utan endast relativt ett visst behandlingsmål enligt punkt 2.

Kriterium 2 avser ett etiskt omdöme. Kriterierna 1 och 3 (givet ett visst terapimål) avser däremot sådana utsagor vars sanningshalt kan avgöras med vetenskaplig metod, och som det är önskvärt att bedöma på ett sätt som är så litet beroende som möjligt av bedömarens etiska värderingar.

De idéhistoriska samband som Sulloway påvisat ändrar knappast i nämnvärd omfattning vår bild av psykoanalysens behandlingsmål eller av dess allmänna människosyn. Det finns därför ingen generell (dvs internindividuell giltig) anledning till att hans resultat skall påverka de bedömningar av psykoanalysen som olika människor gör enligt kriterium 2.

Sulloways resultat har heller inte någon betydelse för bedömningen av den psykoanalytiska behandlingens effektivitet (kriterium 3). Freudiansk analys har vid jämförande studier visat sig vara mindre framgångsrik än flertalet konkurrerande terapiriktningar, relativt konventionella behandlingsmål som patientens subjektiva uppfattning och hennes förmåga att fungera i samhället (Rachman och Wilson 1980). Att psykoanalysen trots detta behållit en så stark ställning kan ses som en bekräftelse på att behandlingsresultatet är långtifrån det enda som avgör anslutningen till olika psykoterapeutiska teorier (Ellis 1977).

Beskriver psykoanalysen psyket?

Betydligt större betydelse har Sulloways rön däremot enligt min mening för bedömningen av psykoanalysens kriterium 1, dvs för frågan hur god beskrivning av psyket som psykoanalysen ger.

Popper (1962) hänförde psykoanalysen till pseudovetenskaperna, eftersom han ansåg dess utsagor vara så mångtydiga att de kan omtolkas till att stämma med nästan vilka empiriska fynd som helst. Det är också obestridligt att psykoanalysen hittills inte i någon avgörande omfattning har presterat entydiga förutsägelser som kan prövas genom olika slags undersökningar. Det är dock svårare att avgöra om denna brist beror på att psykoanalysen implicerar alltför få empiriskt prövbara utsagor eller om den beror på att psykoanalytiker hittills inte ägnat särskilt mycken möda åt att göra den teoribildning de förvaltar åtkomlig för sådan prövning (Borger och Cioffi 1970, Mollinger 1976, Jupp 1977, Grünbaum 1979).

Psykoanalysen har alltså ingen trovärdighet grundad på prövade förutsägelser. Det förefaller som om den trovärdighet den kan ha i stället grundas på att den psykoanalytiska metoden anses ha blottlagt strukturer i psyket som inte har kunnat upptäckas på annat sätt, men som ändå har hög plausibilitet. Sulloway påvisar tydligt att några nämnvärda upptäckter av detta slag inte gjorts med den psykoanalytiska metoden. Vad Freud utvann med denna var

inga större nyupptäckter, utan i huvudsak bekräftelser på sådant som han härlett från felaktiga biologiska analogier.

Dessa bekräftelser kan inte tillmätas något bevisvärde i fråga om psykoanalysens värde som kunskapskälla. Dels är nämligen tydningsmöjligheterna så många att väsensskilda och mot varandra stridande teorier kan finna bekräftelse vid olika symboliska tolkningar av samma psykiska fenomen. Dels påverkas patienters drömmar och associationer starkt av terapeutens förväntningar. Freud själv ansåg det ingå i den analytiska metoden att "leda tillbaka uppmärksamheten hos patienter med fobier och tvångstankar till de förträngda sexuella tankarna trots alla deras protester" (GW 1:71).

Sulloways Freudbiografi visar på behovet av god kännedom om de historiska förhållandena då man söker bedöma olika riktningars och teoriers vetenskapliga ställning. I många fall riskerar man att alltför lätt döma ut en teori som ovetenskaplig om man inte känner till den kunskapsbakgrund mot vilken den framfördes, och mot vilken den kan ha framstått som rimlig (Hansson 1983, s 58). I fråga om psykoanalysen förefaller situationen närmast vara den motsatta. Psykoanalysens anspråk på vetenskaplighet bygger till icke oväsentlig del på påståenden som vid en närmare granskning visar sig vara ohistoriska. Eller, som Sulloway själv uttrycker saken (s 6): "Att ifrågasätta Freud-legenden är ofta att ifrågasätta själva grunderna för freudianskt tänkande".

Sven Ove Hansson

Litteratur

Med GW avses Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*, London 1940-1952.

Bainbridge, W S (1978) "Biorythms: Evaluating a Pseudoscience", *Skeptical Inquirer* II/2:40-56.

Bettelheim, B (1983) "Scandal in the Family", *New York Review of Books* 30/6, 39-44.

Borger, R och Cioffi, F utg (1970) *Explanation in the Behavioural Sciences*, Cambridge, s 471-515.

Ellis, A (1977) "Why "Scientific" Professionals Believe Mystical Nonsense", *Psychiatric Opinion*, 14/2:27-30.

Grünbaum, A (1979) "Is Freudian Psychoanalytical Theory Pseudo-Scientific by Karl Popper's Criterion of Demarcation?", *American Philosophical Quarterly* 16:131-141.

Hansson, S O (1983) *Vetenskap och ovetenskap*, Tiden.

Hines, T M (1979) "Biorythm Theory: A Critical Review", *Skeptical Inquirer* III/4:26-36.

Jupp, V L (1977) "Freud and Pseudo-Science", *Philosophy* 52:441-453.

Mollinger, R (1976) "High Tide", *New York Review of Books* 5/2. 33-34.

Popper, K R (1962) *Conjectures and refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge & Kegan Paul.

Rachman, S J och Wilson, G T (1980) *The Effects of Psychological Therapy*, andra upplagan, Pergamon.

* * *

Helge Malmgren: *Immediate Knowledge - A Study in G E Moore's Epistemology*, Bokförlaget Doxa, 1983.

Cambridgefilosofen G E Moore har i flera skrifter försvarat den kunskapsteoretiska s k common-sense uppfattningen att vi har omedelbar kunskap om vardagliga yttre fakta, såsom att jag är en människa, att jorden har existerat sedan många år, att detta är en hand etc, etc. Flertalet filosofer har genom åren avfärdat en sådan ståndpunkt som naiv och lätt att vederlägga. Malmgrens försök att ingående granska Moores ståndpunkt och argument gällande just den omedelbara kunskapen är därför av stort filosofiskt intresse.

Inte helt oväntat misslyckas Malmgren med att hos Moore hitta en entydig ståndpunkt. Förvånande hade naturligtvis varit om Malmgren lyckats visa att Moore under hela sin produktiva period, från seklets början fram till 1950-talet, behållit en entydig ståndpunkt i denna centrala kunskapsteoretiska fråga. Som helhet visar Malmgren på Moore-tolkarens många svårigheter. Likartade konceptioner benämns med olika termer i olika verk. Entydiga ståndpunkter saknas ofta. Knappast någon enskild ståndpunkt klarar sig från allvarlig kritik. Att ur Moores produktion vaska fram en entydig uppfattning ter sig som en omöjlig uppgift. Värdet i Malmgrens studie ligger därför knappast i slutsatserna. Moores filosofiska betydelse ligger snarare i hans metod och hans analytiska förmåga än i hans filosofiska ståndpunkter. Trots detta har Malmgrens bok många förtjänster - framför allt aktualiserar den ett flertal frågor av väsentlig filosofisk och kunskapsteoretisk betydelse.

Om omedelbar kunskap

Vad innebär då omedelbar kunskap? I bokens tredje och tyngst vägande kapitel försöker Malmgren besvara denna fråga. Ur Moores texter från olika perioder lyfter han fram ett 20-tal termer och distinktioner.

Fundamentalt för Moore är att all kunskap är propositionell. Varje äkta kunskap involverar, förutom de mer gängse villkoren om sanning, tro och grunder, ett direkt uppfattande av ett påstående. *Omedelbar* kunskap innebär för Moore kunskap om påståenden som ej följer från andra påståenden om vilka vi har kunskap. Grunden för sådan omedelbar kunskap är således ej annan kunskap utan i stället vad Moore kallar direkt uppfattande av sinnesdata. Bilden kompliceras av att Moore förutom om omedelbar kunskap ibland även talar om direkt kunskap. *Direkt* kunskap innebär aktualiserad kunskap, d v s kunskap som är "before the mind", som ej baseras eller grundas på annan samtidig kunskap.